

Angyal Ádám

Új közgazdaságtan

1. Miről és hogyan írok

Semmiből egy új, más világot teremtettem! - írta apjának az ifjabb Bolyai nem másról szólva, mint a geometriáról. Ez a tudomány eladdig megkérdőjelezhetetlen sarkköve volt az egyetemes emberi kultúrának, alapigazság, melynek tételei minden tudományos gondolkodó számára támpontot adtak. És lám, megtörtént a csoda: egy új szemlélet átértékelte a megdönthetetlennek vélt tényeket és azóta a párhuzamosok csak bizonyos feltételek mellett találkoznak a végtelenben. De még ezt megelőzően már kiderült, hogy a Föld gömbölyű és hogy a Nap körül forog, noha korábban egészen biztosak voltak valami másban. Egyszóval nem ritkaság, sőt természetes, hogy tudományos megállapítások vitathatatlanak vélt igazságát egy új kor, egy más szemlélet csak mint korlátozott valóságot kezel, sőt akár meg is cáfolja.

A fenti bekezdés közhely, hiszen minden olvasó ember tudja, hogy nincsenek örök igazságok. Ebben az írásban magam is egy olyan változásról adok hírt, amelyik egy jól felépített, több száz éves múlttal rendelkező tudomány szemléletváltásról számol be. Ez azonban nem egyetlen nagy felismerés terméke, hanem évtizedek tudományos gondolkodásmódjának lassan érlelődő gyümölcse. A közgazdaságtan új önmeghatározásáról beszélek, azaz arról a folyamatról, mely egyre jobban kikristályosodó eredményével új közgazdasági megközelítést sugall. Valószínű, hogy a közgazdaság tudomány meghatározása is megváltozik, vele együtt módszerei, értékei is.

Ezeket a bevezető gondolatokat azért kezdtem egy közhellyel, mert a gondolkodó emberek nehezen adják fel meggyőződésüket annak ellenére, hogy tudják: a felfogások nem örökkévalók. Azért kell emlékeztetnem a megváltoztathatatlan hitt igazságok új értelmezésére, mert biztos vagyok afelől: sokan fogják védeni a korábbi közgazdaságtan felfogását annak ellenére, hogy úgy tűnik, eljár felette az idő.

2. A közgazdaságtan mai meghatározása

Ha azt vizsgáljuk, hogy mi is a közgazdaságtan tárgya, nagyon sokféle felfogással, értelmezéssel találkozhatunk. A szélsőségeket elhanyagolva többé-kevésbé a következőket lehet mondani:

- ↳ társadalomtudomány, azaz emberi viszonyokkal foglalkozik
- ↳ feltételezi a racionalitást, azaz azonos feltételek és érdekek alapján nagyjából azonos cselekedetekre számít
- ↳ az embereknek a gazdasággal összefüggő cselekvéseit és azok hatáseit vizsgálja
- ↳ az emberek és közösségeik magatartását vizsgálja a választható és/vagy szűkösen rendelkezésre álló források alkalmazása tekintetében
- ↳ a javak előállításának és elosztásának módszereit és célszerűségét elemzi
- ↳ azt vizsgálja, hogy az egyéni és közösségi cselekedetek milyen hatásban vannak az egyéni és közösségi jóléttel
- ↳ az embereknek azt a tevékenységét vizsgálja, hogy az anyagi megelégedettséget hogyan lehet elérni.

Amint látható, a különféle meghatározó elemek nem egészen pontosan írják le, hogy mi is a tudomány tárgya, esetleg célja. Ez a társadalomtudományok terén elég általános jelenség, nem is érdemes túl sokáig elidőzni ennél a bizonytalanságnál.

Módszertanát tekintve a közgazdaságtudomány szívesen alkalmaz bármilyen más tudományágban használt megoldást, eljárást. Maga a tudomány probléma-és módszerorientált, normatív és leíró jellegű is lehet. Szokták azt is mondani, hogy gyakorlatias, azaz tudományos megállapításait úgy teszi meg, hogy azok - ha áttételesen is - a gazdasági életben felhasználhatók legyenek pl. a kormányzati politikában, az üzleti életben, a társadalmi döntéshozatalban.

A közgazdaságtan behatolt a közélet és a magánélet jószerint minden területére. A családi élet ugyanúgy közgazdasági megfontolásokat kíván, mint pl. az oktatásügy, az egészség vagy a kultúrpolitika. A közgazdasági gondolkodásmód és szempontok áthatják és befolyásolják az emberiség sorsának alakulását, miként ezt tette a kultúra vagy a technikai civilizáció is.

Mindaz, amit eddig leírtam a közgazdaságtanról nagyjából az elmúlt kétszázötven év felhalmozott eredménye. Értelemszerűen leírásom csak elnagyolt, felületes lehet. Célom mindössze annyi volt, hogy keretet adjak a következő fejezetnek. Ebben a leírtakhoz kapcsolódva összefoglalom a közgazdaságtan jelenlegi nézetrendszerét, avagy ahogy mostanában kissé pontatlanul mondják, paradigmáját. Ennek során erős általánosításokat leszek kénytelen tenni, miután a tudományág jellege egyáltalán nem egységes. Ennek megfelelően leírásomban csak arra töreksem, hogy azokat a lényeges elemeket említsem meg, melyek megváltozása már látható és melyek említése szemléltetni tudja e változások természetét.

3. A közgazdaságtan nyolc tétele

1. A közgazdaságtudomány társadalmi, emberi viszonyokkal foglalkozik, és pedig ezen belül a gazdasági összefüggésekkel, jelenségekkel.
2. Igyekszik egyrészt hű képet adni a jelenségekről, a folyamatok természetéről, másrészt a megállapításait, feltárásait, sőt még a feltételezéseit is igyekszik felhasználni azért, hogy a gazdasági folyamatok az érdekeltek számára eredményesebbek legyenek.
3. Feltételezi, hogy a fejlődés fontos és fenntartható, ezért ennek lehetséges és szükséges feltételeit igyekszik felismerni, sőt támpontot adni ezek megteremtéséhez.
4. Az erőforrások újratermelését és a felhasználások növelését fontos társadalmi célnak tekinti, mindezt a nagyon szélesen tekintett szükségletek és általános jólét oldaláról értelmezve.

5. A gazdaság működésének harmóniája és diszharmóniája hatásain keresztül igyekszik kiválasztani a nagyobb hatékonyságú megoldásokat.
6. Filozófiai alapja az az üzenet, mely szerint a gazdasági fellendülés az általános jólét alapja.
7. Módszereit tekintve az egzaktabb, tevékenységekre és következményeikre választ adó megoldásokat helyezi előtérbe.
8. Kedveli a megoldásokat, a következmények feltárását, a mi lesz akkor, ha. típusú gondolkodást. Cselekvési normákat ajánl, bemenet és kimenet értelmezésű rendszerek használ.

Nem állíthatom, hogy minden közgazdász a fentebb felsorolt jellemzőket magára nézve elismeri, de ha áttekintjük a tudományág nagy eszmeáramlatait, akkor elég általánosan találkozhatni a felsoroltakkal. Mindez érvényes az elmúlt évszázadokra, ha úgy tetszik Adam Smithtől napjainkig.

4. A változások jelei

A közgazdaságtan mindig is feszegette saját korlátait, változásait az a számtalan képviselő egymásnak gyakorta ellentmondó nézete fémjelzi, akiknek neve egyaránt megtalálható jószerint minden közgazdasági alapkönyvben. Szó sincs tehát arról, hogy a változások valamely korhoz kötődnének. Azok a változások, amelyeket ebben az írásban említetek, néha maguk is több száz éves előtörténettel rendelkeznek. Mindezen változékonyság ellenére is úgy vélem, eljutottunk egy olyan korba, amikor a közgazdaságtan alapjai is megrendültek, másféle tudomány kezd körvonalazódni. Azok a változások, amelyek erre utalnak, a következőkben foglalhatók össze.

Mindenekelőtt be kell látni, hogy kudarcba fulladt sok hatalmas koponyának az a törekvése, hogy a gazdaság természetét olymódon leírják, hogy az egzakt támpontot adjon a döntéshozóknak. A múlt, a megtör-

tétek elemzése igen bizonytalan kiindulást ad a jövőbeni események előrevetítéséhez. Ugyanazon helyzetek alig-alig ismétlődnek és ha mégis, akkor is egymástól jelentősen eltérő megoldások kínálóznak a gyakorlati szakemberek előtt. Az egyik országra kidolgozott receptek egy másik országban megbuknak, az egyik vállalat sikerstratégiája egy másik esetben kudarchoz vezet, és így tovább. Kezd hasonlítani a tudományág a történelemíráshoz: a múlt megértése ugyan hasznos eleme a jelen alakításának, de semmiképp sem biztos támasza.

A fentiekből következően egyre általánosabb az a felfogás, hogy nincsenek jó receptek gazdasági bajok megoldására, hanem sokkal inkább lehetséges megoldások halmazai ismerhetők fel. Ezek közül lehet kiválasztani egy sikereset. Ebből következően nemcsak egy jó megoldás van egy gazdasági problémára, hanem nagyon sok. Így aztán aki megoldásokat kínál egyre óvatosabbá válik, ha valaki egy másik megoldással áll elő, könnyen lehet, hogy az is jó. Igen sok nem is alaptalan támadás éri pl. az IMF-et azért, mert tanácsaik, melyek a nyugati országok jól bevált receptjeire épülnek a fejlődő országokban nem használhatók.

Megrendült az a vélekedés is, hogy a társadalom alapja a gazdaság, sőt a jólét alapja a gazdasági siker. Bebizonyosodott, hogy a jóléti, azaz a gazdag társadalmak is képtelenek megoldani a szegénységet, a társadalmi feszültségek nem tűnnek el a gazdagodással, legfeljebb más arcot öltenek. A jólét nem szünteti meg a problémákat, csak megváltoztatja azokat.

Nem lehetünk abban sem biztosak, hogy a gazdaság örökös természete a növekedés, mert tapasztalható, hogy a növekedés olyan erőforrás korlátokat feszeget, melyek feloldása a társadalmat, sőt az emberiséget veszélyeztető következményekkel jár. De nem lehetünk abban sem biztosak, hogy maga a gazdaság meghatározó jelentőségű lenne a társadalmak számára, hiszen a társadalmi változások egy igen jelentős része a gazdasági állapotoktól függetlenül bekövetkezik.

Fel kell arra is figyelni, hogy a gazdasági élet saját módszereit, mértékrendjét rákényszeríti a társadalom gazdaságon kívüli területeire és ezzel

egy időben a gazdaság működésében is egyre több nem gazdasági, hanem más, pl. etikai vagy ökológiai meggondolás és hatás érvényesül. Egyre kevésbé lehet a társadalom gazdasági alrendszeréről beszélni, hanem sokkal inkább lehet szó arról, hogy az emberek, csoportok cselekedeteinek egyszerre igen sokféle mozgató eleme van, melyek közül az egyik csak a gazdaság. Úgy tűnik, elveszíti kitüntetett jellegét a gazdaság a társadalmi változások gerjesztésében. Manapság pl. az informatika és a távközlés a legdinamikusabb társadalom átalakító erők. Valószínű persze csak arról van szó, hogy egyes közgazdászok és némely politikusok eddig azt hitték, hogy a gazdaság különleges szerepet tölt be a társadalmi változásokban, mondhatni alapvetőnek vélték. Erről a vélekedésről kezd kiderülni, hogy talán csak korlátozottan állja meg a helyét.

A közgazdaságtudomány módszerei is átalakulnak. A legfeltűnőbb az, hogy a megoldások keresése mellett a problémák felvetése és értelmezése egyre fontosabbá válik. A jó megközelítés, a folyamatok összetevőinek felismerése egyre használatosabb a napi gazdasági akciókban, de már nem elengedhetetlen, hogy egy közgazda egzakt megoldási ajánlásokat tegyen. A problémákra ugyanakkor egész szerszámkészleteket dolgoztak ki, amelyek gyakorlatias észjárású emberek kezében egyszerű és gyors, többnyire garantált sikerű beavatkozást segítenek elő. A dolog pikantériája az, hogy ezeket az igen hatékony szerszámokat többnyire nem tudósok, hanem vezetők, bankárok, kormánytisztviselők, szervezők, tanácsadók dolgozzák ki. Úgy tűnik, mintha a tudósok vagy elfordulnának a problémamegoldásoktól, azt átengednék a gyakorlóknak, vagy pedig egyszerűen nem bírnak el a problémahegyekkel és ezért az elmélet más területeket keres magának. Egy másik értelmezés szerint pedig a gyakorlati közgazdaságtan nőtt fel odáig, hogy a tudomány eredményei és a tapasztalatok alapján képessé vált szerszámok fabrikálására, mondhatni hétköznapivá tették az elméleteket.

A módszerek változása közt meg kell említeni a hipotézisek, a spekulációk előretörését, melyet nem kísér olyan gondos bizonyítás, mint ko-

rábban. A gazdasági élet jószerint mindenre ad példát, így a bizonyítások helyébe a történések bemutatása lép. Sokan úgy vélik, ha valami megtörtént, akkor nem kell igazolni, hogy ez miért van, elegendő hivatkozni rá. Másoldalról ezzel ellentétes törekvéseket is lehet észlelni. Sokak számára a változtatás tudományos törekvést jelent, a szemlélődő közelítés helyett a katalizátor szerepet tartják az új megoldásnak.

A változások jelei közt fel kell ismerni azt is, hogy a gazdasági lét egyre szorosabban fonódik össze a politikával, a társadalomcsinálással. Miként ma már világos, ami úgy kétszáz éve elképzelhetetlen volt, hogy egy királyság is lehet demokratikus és egy formális demokrácia is lehet diktatórikus, úgy válik egyre nyilvánvalóbbá, hogy az üzleti élet nem önálló, hanem a közélet egy része, szelete. Az üzletemberek egyre általánosabb társadalmi szerepet töltenek be, a politikusok egyre nyilvánvalóbban üzletelnek akár a hatalommal is, a társadalom minden tagja egyre több és több szerepet játszik egyszerre. A tudós közgazda is akarva akaratlan kormánytanácsadó vagy üzleti partner lesz, az egyetemi katedra is közéleti dobogóvá válik.

A társadalom egészéről alkotott kép is megváltozik. Sokáig három hatalmi ág egységeként képzelték el az államéletet, amelyben a törvényhozói, a kormányzati és a bíraskodási hatalmi ágak harmóniája a garancia az úgymond sikeres államéletre. Ma már világos, hogy ezen kívül további hatalmi ágak is vannak, így elsősorban maga a gazdaság is egy hatalomféle. Azt is mondhatjuk, hogy a társadalmi lét legszélesebb intézménye az üzleti élet nevet viseli. Számolni kell továbbá a civil /nem parlamentarizált/ hatalmi erővel, mert a képviseleti intézményrendszer a közérdek megjelenítése helyett a pártérdekek, hatalmi elitiek fórumává vált - melyek csak torzult közérdekek. Megjelentek az államok feletti hatalmi tényezők, melyek nemcsak instabil szerződések és szervezetek, hanem globalizálódott viszonyok képében befolyásolják az államokat. A befolyásoló hatalmi tényezők között végül meg lehet említeni a folyamatos kihívásokat, melyek új és újféle erőfeszítéseket igényelnek. A tömeges éhínségek, az új népvándorlások, a csillapíthatatlan etnikai és

vallási konfliktusok, az ember gyártotta katasztrófák hatalmi tényezőként jelennek meg a társadalmi arénákban, ha nem másként, hát a szükség kényszere formájában. Egyszóval a korábban alapvetőnek tartott három hatalmi ágon túl az államéletet, a közéletet még igen sok minden nemcsak befolyásolja, de meg is határozza. Ezek között a gazdasági tényezők is megjelennek, ugyanakkor nem magukban, hanem más összefüggésekkel együtt hatnak a változásokra.

Mindezeket összefoglalva megváltozott világgép vesz körül bennünket. Itt az ideje, hogy megvizsgáljuk, mai ismereteink szerint a jó öreg közgazdaságtan hogyan illeszkedik, illeszthető ebbe.

5. Az új közgazdaságtan

A tudomány alkalmazkodása a megváltozott ismeretekhez, a megváltozott felfogáshoz és a megváltozott világhoz abban foglalható össze, hogy más lett/lesz a közgazdaságtan tárgya, módszere, mint korábban. Nézzük meg ezt részletesebben a korábban bemutatott nyolc tétel mentén.

1. Eleddig a közgazdaságtudományt társadalomtudományként értelmezték oly módon, hogy az az emberek közötti gazdasági viszonyokra fordítja figyelmét. Ez a helyzet úgy változik, hogy egyrészt kiszélesedett a társadalmi viszonyok fogalomköre. A társadalomértelmezésbe belépnek mindazok a tényezők, melyek a társadalmi létet befolyásolják, így elsősorban az ökoszféra, a bioszféra és igen lassan, de az elérhető világ-egyetem is. Ezek a tényezők egyrészt mint új erőforrások, mozgásteret jelennek meg, másrészt mint korlátok, melyeknek korábbiakhoz hasonló kihasználása már nem lehetséges. A természeti környezet gyarmatosításának ideje eltűnőben van, a környezet visszavág és az ember, a társadalom meghajolni kényszerül. A mesterséges környezetek versenyképessége tétele csak mostanában kezdődik, de még nem állíthatjuk, hogy a tengerfenék, a világűr vagy a sivatagok érdemlegesen életteret jelentenek. Az önbizalmában megrendült emberiséget még más kultúrák behatolása

is ijesztgeti, noha évezredek szokásai szerint ezeket többen tagadják és félik, mint akik megismerni igyekeznek. Ugyanakkor folyik továbbra is a természeti környezet átalakítása, melynek kimeneteléről jószerint fogalma nincs a tudománynak - hogy pl. csak a mind sűrűbb mikrohullámú rendszerhálókról szólnak, melyről egyszerűen nem tudni, hogy, mit fognak kiváltani.

Mindezt összevéve vége annak az aranykornak, amikor az ember a gazdaságot oly mértékben fejleszthette, ahogy szükségletei ezt diktálták. A gazdaságnak igazodnia kell a társadalom általános lehetőségeihez, alá kell rendelni érdekeit, célszerűségét, teljesítményeit az emberiség fennmaradása nagyobb érdekének. A gazdaság képes veszélyeztetni a jólétet, ily módon korlátozásra szorul. Ez eddig csak a fegyvergyártás esetében volt világos, csak néhány betegségről mutatták ki, hogy a civilizáció következménye, de mostanában már a környezetveszélyeztetés is közismert. A dolognak ezzel még nincs vége, hiszen még igen sok olyan tényezővel kell számolni, melyek arra utalnak: az emberiség nem ura, parancsolója, legyőzője és kihasználója a természetnek, hanem jobban teszi, ha csak együtt élőnek látja magát. A gazdaság nem ez emberi eszme diadala, hanem a társadalom egészségének egy szelete, aminek ellenőrzése, korlátozása nem holmi államrezont vagy láthatatlan kezét jelent, hanem stratégiai esélyt a jólét növelésére.

Mindez persze a köznapokban nem más, mint új kihívás, új verseny, új feltételek, új iparágak, azaz új növekedési lehetőségek. Nem kell tehát elvetni a közgazdaságtan egyes iskoláinak teljesítményorientált közelítéseit. Arról van szó, hogy a gazdasági összefüggések viszonylagos önállósága megszűnőben van, a közgazdaságtan nem elégedhet meg a gazdasági viszonyok elemzésével, hanem arra kell, hogy választ adjon, a gazdaság változásai mit tesznek a jövőbeni gazdaság lehetőségeivel. Hasonlít ez ahhoz, amit a természettudósok már gyakorolnak: arra is válaszolni kell, mi lesz, ha a földgáz már nem áll korlátlanul rendelkezésre. A gazdasági összefüggések felett tehát ott vannak a társadalmi esélyek is, melyek mérlegelése a megújuló közgazdaságtudományt is

terheli. Hétköznapi példával élve: az erőforrás-korlátozott tevékenységek még akkor is racionálisak lehetnek, ha drágábbak, mert az erőforrások korlátlan kihasználása veszélyes.

A közgazdaságtan tehát társadalomtudomány marad, de fókuszában nem a gazdasági viszonyok állnak, hanem a társadalmi továbbélés általános feltételei, beleértve a gazdasági összefüggéseket is.

2. A közgazdaságtudomány egyszerre igyekszik hű képet adni a gazdasági élet természetéről és egyben felhasználható is akar lenni a gazdaság szereplői számára. Ezek a nemes törekvések természetesen csak korlátozottan érvényesülnek. Fel tehetjük a kérdést: változatlanul azt kell követni, hogy igyekezzünk minél hűségesebb képet adni és minél használhatóbb recepteket gyártani, vagy van más közelítés is. A válasz az, hogy új szerepekkel találkozhatunk. A megmagyarázni és megváltoztatni típusú törekvések helyébe a megismerni és megérteni tolakszik. Ez a folyamat ősrégi, már Arisztotelész és Platón felfogásbeli különbsége is hordozta ezeket az elemeket. Mostanában a modern és posztmodern ütközéseként lehet hasonló közelítésekkel találkozni. Anélkül, hogy belemerednénk a tudományelmélet néha túlcizellált részleteibe megállapítható, hogy a közgazdaságtanban ismét felütötte fejét ez a régi-új áramlat.

A dolog lényege az, hogy a közgazdák egyre inkább felismerik és elismerik, hogy valóságismeretük csak részleges. A tényleges gazdaság jelenségek nagyon sokféleképpen értelmezhetők. Valószínű, hogy annál tökéletesebb ismeretet lehet birtokolni, minél többféle közelítés és magyarázat áll rendelkezésre. Ez természetesen azt is okozza, hogy a tudós elbizonytalanodik, amikor állást kell foglalnia olyan ügyekben, ami cselekvést készít elő mondjuk egy bankvezérnél vagy egy vállalkozónál. A sokféle lehetséges összefüggés megismerése alapján egyre több és több megoldásról lehet azt állítani, hogy hasznos lehet. A döntéshozók ezt a sokszínűséget azonban egyszerűen bizonytalanságnak élik meg. Lassacskán kialakul az a helyzet, hogy a közgazdaságtudomány kettéválik, de nem makro-és mikro-szintre, vagy ágazati és funkcionista irányokba, hanem konkrétan hasznosítható, mondjuk így:

üzleti tudományra és egy a valóság mély megismerése felé irányuló, a társadalom gazdasági jellegzetességeit vizsgáló, de nem operatív tudományra. Mintha a közgazdaságtan kitermelte volna azt, amit nem akart: a saját maga alaputatását, a nem operacionalizálható közgazdaságtant. Az inflációelméletek pl. olyan sokféleségűek, hogy nehéz lenne egy ország központi bankjának biztos kézzel kiemelni azt, ami éppen ott és akkor biztosan hasznos útmutatást ad. A közgazdaságtannak a nem üzleti tudományokat képviselő ága a gondolkodást, a megértést fontosabbnak tartja, mint a megoldást.

Ez utóbbit az általam üzleti tudományoknak nevezett /nemcsak a közvetlen üzleti életben, hanem akár a politikai döntéshozatalban is használható/ vonulat képviseli.

3. Nagyjából elfogadott az a nézet, hogy a fejlődés fenntartható és a közgazdaságtan egyik feladata az, hogy ennek feltételeit vizsgálja a gazdaságban. A fejlődés jobb híján mint a jólét növekedése is értelmezhető, bár egyesek szerint már az is fejlődés, ha a növekvő népességet el lehet látni. Érdemes ezeket a megfontolásokat is értelmezni az új közgazdasági gondolkodás szemszögéből.

Mindenekelőtt meg kell különböztetni a növekedést és a fejlődést. Akik ma-napság fejlődésről beszélnek, azok gyakorta növekedést értenek alatta, pl. egy főre jutó GDP, vagy egységnyi befektetés hozama növekedését. Akik a fejlődést mérik, azok gyakorta a növekedést tekintik fejlődésnek. A fejlődés azonban inkább minőségi változást jelent, amely nem feltétlenül jelent növekedést. Ezt a banalitást azért kell leírom, mert a gyakorlat az, hogy a változásokat akkor értékeli /elsősorban a közvélemény/ pozitívan, ha az mérhető növekedés. A gazdaság, a verseny hüvelykujj /pontosabban: ököl/ szabályának is szokták nevezni a növekedési kényszert. Nem vitatva ennek igazságát meg kell jegyezni, hogy ha a növekedés nem jár együtt fejlődéssel, akkor torzulás lesz a vége, mint ahogyan azt a Római Klub első és második jelentése előre is vetítette. Úgy tűnik, van értelme viszont a növekedés nélküli fejlődésről beszélni.

Mindazonáltal a fenntartható fejlődés elmélete maga is átértelmezésre szorul. Nem tűnik a gazdasági fejlődés önmagában reális társadalmi célnak, de még stratégiának is gyengécske. Nagyon hasznos és elkerülhetetlen eleme a jövőképeknek, de nem egyedülálló és végképp nem magábalavó. Ezt úgy értem, hogy a fenntartható fejlődést mint harmóniát lehet értelmezni, és pedíg az erőforrások és felhasználásuk harmóniáját. Ennek megfelelően a társadalmi cél nem egyszerűen a fenntartható fejlődés és forrásainak megteremtése, hanem magának a fenntartható fejlődésnek is a befolyásolása, esetleg növekedése visszafogása. Az ma már elég világos pl. hogy a világ villamos energia igényét bőségesen ki lehetne elégíteni nagyon hosszú távon is nukleáris forrásokból, de ezt az erőforrást valószínű, hogy más változatok, esetleg még ki sem fejlesztett megoldások fogják részben helyettesíteni még akkor is, ha drágábbak lesznek. A kérdés nem az, hogy biztonságos lehet-e egy atomreaktor, mert erre előbb vagy utóbb igen lesz a felelet. A dolognak az a természete, hogy gazdaságon kívüli, technikai összefüggésekkel nem magyarázható okokból hiába oldható meg a nukleáris villamos-energiatermelés, arra mégsem kerülhet sor mindig, hiába is lenne gazdaságos. Nagyjából hasonló a helyzet az élelmiszeriparral is, amelyik bőségesen képes lenne a világ lakosságát kielégítően ellátni, de erre mégsem kerülhet sor. A tejtermelés növelésének nem technikai gátjai vannak, nem is a piac korlátozott /bár a fizetőképesség persze akadály, de hát sokkal több pénzt pocsékolnak el a kormányok pl. fegyverekre/, hanem a társadalmi viszonyok korlátozzák a növekedést, amin a gazdaság csak nagyon lassan tud felülkerekedni.

A közgazdaságtan tehát túlnőtt azon, hogy a fenntartható fejlődés feltételeit igyekezzék feltárni és megteremteni. Sokkalta inkább magának a fejlődésnek a befolyásolása az a szerep, amin belül a feltételek harmonizálása sikeresebb vállalkozás, mint azok anyagi vagy műszaki megala-
pozása. Feltételteremtés helyett tehát pontosabb, ha összhangteremtésről esik szó. Ezzel a közgazdaságtan túlnő jelenlegi saját korlátain, ha úgy tetszik a nem gazdasági természetű erőforrásokkal is számolnia kell, mint pl. a népek érzékenysége, a vallási meggyőződések, a spirituális és mentálhigiéniai befogadóképességek korlátai és más hasonlók.

4. A fentiekből következik, hogy az erőforrások újratermelése, mint tudományági szerep csak korlátozott szerep lehet. Kivált így van ez, ha az erőforrásokat, mint a jólét feltételét értelmezzük, de legalábbis mint a mind magasabbfokú szükséglet-kielégítés feltételét. Az erőforrások újratermelését, bővítését alárendelik a fejlődés szabályozásának és éppen sággal egyre gyakoribb, hogy erőforrásokat nem bővítenek, hanem korlátoznak a fenntartható fejlődés érdekében. Mi a helyzet azonban a jóléti törekvésekkel, a magasabbfokú szükséglet-kielégítéssel?

Az nagyjából világos, hogy a jóléti társadalom eszményképe nem azonos a fogyasztói társadalommal. A szükségletek rafinált megteremtése majd ezt követően ádá versengés a kielégítés érdekében - ez a társadalomkép lassacskán elhalványul. Szinte természetes, hogy a fogyasztás minden határon túli, pazarló növelése válsághoz, katasztrófához vezet. Ennek számtalan jele és példája riogatja a legfejlettebb országokat, ahol a fogyasztás korlátozást puritán eszmék köntösében egyre erősebben szorgalmazzák. Mintha a civil /világi és egyházi/ hatalmak szembe szállnának a gazdaság mindent elárasztó teljesítményével abbéli félelmükben, hogy a felfokozott fogyasztás önpusztításba csap át.

Másoldalról maga a fogyasztás kiteljesedése is megváltoztatja a társadalmat. Az informatizált társadalom másmilyen, mint volt éppen a mérhetetlen információfogyasztás révén. A telekommunikációs fogyasztás is hatalmasan megnőtt és megváltoztatta a társadalmat. A világ átalakulása egyre kevésbé a hagyományos hatalmi erőkkal történik, ily módon egyre kevésbé lehet a szokásos politikai eszközökkel koordinálni. A fogyasztás és a fogyaszthatóság irtóztató kiterjedése új világot hoz létre, melyben a kölcsönös függőségek, a kiszolgáltatottság és ezzel az együttműködési kényszerek is hatalmasak. De vajon nevezhető-e ez jólétnek?

A jólét anyagi feltételei a fogyasztás kiterjedésével növekednek. A jólét azonban nemcsak vagyonosságot, ellátottságot, hiánytalanságot jelent, hanem jóérzést, harmóniát, elégedettséget, stabilitásérzetet is. Ez pedig a kölcsönös és mind áttekinthetlenebb függések viszonyai közt csak

nem akar erősödni. A szükséglet-kielégítés fokozása az anyagi jólét mellé a fokozott függőségeket teremti, ami a jólét emberi értelmezésében nem csak pozitív, de igen erősen negatív hatású is. Azt kell tapasztalni, hogy a jólét a felfokozott szükséglet-kielégítéssel legfeljebb anyagilag nő, mint életérzés aligha.

Mindezek alapján a közgazdaság új szerepei közé indokolt az is felvenni, hogy a jólét megteremtésének ne csak gazdasági, előállítási, fogyasztási oldalait vizsgálja, hanem magát a jólétet, mint emberi érzést kezelje. Ha a szükségletek mind intenzívebb kielégítése egyre frusztráltabb jólétet teremthet - és úgy tűnik, ez a veszély reális - akkor a szükségletnövelő és az azt kielégítő törekvés végül is egyre inkább alá kell, hogy rendeltetődjék a jólétet szélesebben értelmező felfogásoknak. Az embereket sújtó stresszek döntő többsége civilizációs eredetű, a stressz nem a természeti népek sajátja.

A civilizáció legnagyobb pusztítója maga a civilizáció. A háborúk, a civilizációs ártalmak, az előítéletek és meggyőződések pusztító hatásának a társadalmak nem képesek ellenállni. Úgy tűnik ebbe a sorba belép a túlfogyasztás is, mint az ego egyik tragédiája. Az a szakadatlan igyekezet, hogy az emberiség valahogy legyőzze a természetet arra alakul át, hogy le kell győzni az ember okozta károkat. Egyre több és több energiát igényel a világból a maga okozta károk helyrehozatala. Úgy tűnik lassan azzal kell foglalkozni, hogy e helyrehozatalokhoz szükséges erőforrások újra és újra történő előállításával miképp lehet megelőzni, elkerülni ezek felmerülésének szükségességét. Valószínű tehát, hogy a szükséglet-kielégítés erőforrásigényeinek növekedése mellett a szükségletkorlátozás és ezzel az erőforrás-korlátozás is bekerül a közgazdászok feladatgyűjteményébe.

Nem ismeretlen ez a szerep egyébként, de eddig inkább csak mint politikai nyomás vagy konkrét és átmeneti hiány jelentkezett. A hetvenes években az olajkrízisek idején - egy átmeneti erőforráshiány okán - igen eredményesen foglalkoztak szükségletkorlátozással. Ennek a módja a fogyasztáskorlátozás adminisztratív ellenőrzése volt, de az ezt kísérő

fejlesztési hullám pl. elsöpörte a benzinfaló autócsodákat és csak mostanában, húsz év hallgatása után dugják ki orrukat újra az utakra de már úgy, hogy a közlekedők többsége energiatakarékos autók híve. Hasonló pályát futott be pl. a sebességkorlátozás a közutakon és más fogyasztáskorlátozó tapasztalatok is vannak. Biztosak lehetünk abban, hogy a jövőben a közgazdaságtan egyre aktívabban fog nemcsak a szükséglet-kielégítéssel, hanem a fogyasztáskorlátozással is foglalkozni.

5. A jelenlegi általános közgazdasági nézetek szerint a tudományág egyik feladata a nagyobb hatékonyság, a jobb erőforrás-kihasználás támogatása. Ez a helyzet nyilvánvalóan arra alapul, hogy az általános felfogás szerint a nagyobb erőforrás-kihasználás, a nagyobb hatékonyság jobb, mintha pl. az erőforrásokat nem teljesen használjuk fel vagy nem növeljük a hatékonyságot. Ugyanakkor tapasztalni kell, hogy a természet nagy rendszerei többnyire önszabályozó módon nem így működnek. Érdeemes végiggondolni, hogy vajon a gazdaságnak, az emberalkotta természetnek nem lenne tanulnivalója az élő természettől.

Az erőforrások túlzott kihasználásának - azaz teljes kihasználásának - problémáiról és veszélyeiről már szoltam. Most essék szó a hatékonyság egy új értelmezéséről, az egyensúlyt teremtő hatékonyságról. Az egyenszilárdságú rendszerekre, mint pl. a természet az a jellemző, hogy szabályozó rendszereik megakadályozzák, hogy egyik vagy több komponensük más hatásfokkal működjék, mint a rendszer egésze. Ha pl. egy állatfajta túlszaporodik egy élettérben, akkor ez kárt okoz, sőt katasztrófát, ami ellen a természet igyekszik védekezni. Ha fordítva, egy területről eltűnnek az életfeltételek, akkor a természet úgy reagál, hogy vagy az élet is visszaszorul - ilyen pl. a sivatagosodás - vagy az új életkörülményekhez igazodnak a szervezetek. Nem így van ez a gazdaságban.

A hatékonyság folyamatos növelése elsősorban a termelésben és a szolgáltatásokban olyan többletkapacitást teremtettek, amelyek igazából feleslegesek, jelentősen meghaladják a fogyaszthatóságot. A hatékonyságnövekedés gyakorlatilag pazarláshoz vezet, torzult létformákat eredményez. Most nem arra a feszültségre gondolok, ami Észak és Dél, Kelet

és Nyugat, a fejlődők és a fejletlenek közt van, mert ez éppenséggel igényelné a hatékonyság kiterjesztését. A feszültség a legfejlettebb gazdaságokban van, ahol a hatékonyság fizikailag azonosítható pazarlást vált ki. Ez a természetben rendszeregyensúly megbomlást és katasztrófát vált ki. A gazdaság is átél ilyeneket, pl. válságokat, csődöket, stb. Úgy tűnik, a vállalkozók tönkremenetele az az önszabályozás, amivel a gazdaság kivédi az egyensúlytalanságot. A kérdés az, hogy nem más módon kellene vagy lehetne ezt az önszabályozást megoldani, nem ennyire pazarló módon. A csőd a verseny elengedhetetlen kelléke a vesztes díja. Az ár, amit fizetni kell érte azonban végül is pazarló, mint egy túltermelési válság. A felesleges kapacitások konverziója tűnik olyan törekvésnek, amelyik mentén a gazdaság önszabályozása kialakul.

A kapacitáskonverzió egyik közismert módja a kapacitásokkal nem rendelkező gazdaságokba történő áttelepítés. Ezt szolgálja a tőkeexport és tőkeimport, a technológiai transzfer, az elavult kapacitások áttelepítése, amely jelenségek mögött a fejletlenebbek esélyeinek növelése is érzékelhető. Magyarország számára gazdasági boom egy autó-összeszerelő üzem telepítése, noha annak színvonala csak követő megoldása a piacvezetőének. Mexikó számára áldás a nagy északi szomszédból lassan kiutált ipar befogadása. India felvirágoztatásában hatalmas szerepe volt a kolonizálónak. Ezek a konverziók megnövelték, sőt akár meg is alapozták azoknak az országoknak a fejlődési esélyét, amelyek hozzájutottak a feleslegessé vált erőforrásokhoz. A jelenség azonban újfajta társadalmi feszültségeket, gazdasági függőségeket is teremt, amelyeket a világgazdaság globalizálódásának keretében szoktak emlegetni. A tranzakciós költségek elméletének alkalmazói azt is kimutatták, hogy milyen esélyeket és hátrányokat váltanak ki ezek a konverziók, mennyiben rendezik át - elsősorban pénzügyileg értékelhető módon - a társadalmak egymáshoz és önmagukhoz mért viszonyait.

6. A mai közgazdaságtanban elterjedt felfogás szerint a gazdasági fellendülés a jólét alapja. Ezt kivált azok a tapasztalatok támasztják alá, melyek a szegény országok történelmére építve igazolják, hogy a jólét pozitívan korrelál a gazdaság teljesítményeivel.

Ha a legfejlettebb gazdaságú országok közállapotait vizsgáljuk, akkor két jelenségre érdemes felfigyelni. Az egyik az, hogy a jólét nem terjed ki mindenkire, mindenütt vannak elesettek, kívül rekedtek, támogatásra szorulóknak. A másik jelenség szerint a jólét maga is kitermeli a maga áldozatait, betegeit. Nem lehet tehát a gazdasági fellendülést minden tekintetben a jólét alapjának tekinteni, ennek korlátai is vannak. Az erre vonatkozó erkölcsi tanítások sok ezer évesek, de a közgazdaságtan az erkölcsi közelítésekkel csak korlátozottan képes bánni. Érdemes azonban megvizsgálni, hogy mennyire igaz a gazdaságjólétet megalapozó szerepe.

Mindenekelőtt ki lehet jelteni, hogy a gazdasági teljesítmények és a jólét között szinergia áll fenn. Ha a kérdést a pozitív gondolkodás szabályai szerint úgy fordítjuk meg, hogy azt vizsgáljuk, mennyiben függ a jólét a gazdasági helyzettől, akkor nagyon sok tényezőös választ kapunk. A jólét mint társadalmi cél nagyon sok gazdaságon kívüli elemet hordoz. A kérdés csak az, hogy lehet-e domináns tényezőnek tartani a jólét kialakulásában a gazdasági helyzetet. Ha megvizsgáljuk, hogy milyen alapvető tényezők hatnak a gazdaságon kívül a jólétre, akkor mindenestre kétségeink támadhatnak. Ilyen tényezők pl. a szabadság, az önkifejezés lehetősége, a beleszólás, az érdekérvényesítés, az esélyegyenlőség, a kulturálódás, a kiszolgáltatottságtól való védelem, stb. Az üzleti életben már rég túljutottak azon a mítoszon, hogy a vállalkozás célja kizárólag a profitteremtés. Valószínű, hogy az általános közgazdaságtan elméletnek is meg kell barátkoznia azzal, hogy amit hirdetett, azaz a jólét megalapozása a gazdaság teljesítményeivel, nos az csak részben igaz és önmagában nem is igaz. A gazdaság, mint ahogy a gazdagság is csak az egyik forrása a jólétnek, de nem kizárólagos feltétele.

7. A közgazdaságtan kedveli az egzakt módszereket, a társadalom leírását törvényekkel, törvényszerűségekkel közelíti. A gazdaság belső összefüggéseit - gyakran mennyiségi viszonyként, - modellekbe és függvényekbe sűríti. Kivált érvényes ez az üzleti tudományokra, ahol egyre több és több jelenséget fordítanak le a pénz, azaz a mennyiség nyelvére.

A szépséget, a jóságot, a megbízhatóságot ugyan úgy pénzben lehet kifejezni, mint a ráfordítást vagy a hozamot. A közgazdák szívesen gondolkodnak pénzben és ha nem tudják nézeteik hatását pénzben kifejezni, akkor gyakorta bizonytalannak érzik magukat.

Megfigyelhető azonban egy másik vonulat is a közgazdászok körében. Noha fontos a gazdasági összefüggések számszerű megalapozása, mégis egyre szélesebb körben terjednek a korábban spekulatívnek nevezett elemzések. Ezek a mi lenne, ha. . . típusú gondolatok sok helyen kiszorították a ha. . . akkor. . . típusú közelítéseket. A legáltalánosabb megjelenésük a társadalmi szinopszisok, a forgatókönyv elképzelések. Korábban a politikusok használták előszeretettel ezeket a módszereket, ma azonban a közgazdászok is kidolgoznak szinopszisokat. Kiderült ugyanis, hogy a számszerűsíthető összefüggések bizonyossága annál kisebb, minél nagyobb, bonyolultabb és szélesebb folyamatról van szó. A történelmi vagy társadalmi méretű összefüggések pedig legfeljebb modellezhetők, de nehezen kvantifikálhatók. A számszerűsített világmodellek megbízhatósága többnyire gyatra, mint ahogy az óriásvállalkozások kalkulációi is hihetetlen tévedéseket hordoznak. Még egy egyszerű költségvetés is gyakran tartalmaz több száz százalékos hibákat, noha az egy jól formázott és algoritmizált számítás. A hiba elemzések alapján azonban arra lehet figyelni, hogy a probléma nem az algoritmusokban van, hanem a különféle eredetű torzító, voluntarista akaratok érvényesülésében.

Talán a hibalehetőségek felismerése is újra rangot adott a spekulatív, soktényezős meggondolások előtérbe kerülésének. Azt jószerint minden üzleti vállalkozó tudja, hogy olyan fejlesztést alig lehet találni, amelyik az ígért biztos hozamot úgy realizálná, ahogy azt elképzelték. A vállalkozók megérzései egyre fontosabb tényezői a döntéshozatalnak, mint a számítások. A közgazdaságtan kezd ismét közelíteni szülőatyjához, az általános társadalomelméletekhez azzal is, hogy az egzakt módszerek mellett teret és rangot enged a szofisztikáltabb, holisztikus gondolkodásnak is. Az ideológiák reneszánszukat élik a társadalomalakításban és ez rányomja bélyegét a közgazdasági gondolkodásra is.

A kvantifikálhatóság hiányának iskolapéldája az emberi erőforrásokról alkotott nézet. A mai közgazdasági gondolkodás egyre erőteljesebben elismeri az emberi erőforrások jelentőségét. Ugyanakkor a vállalati mérlegek az emberi tőkét nem kezelik, az emberekbe való befektetéseknek nincs reális hozamszámításuk, az oktatási költségeket a társadalmak egy jelentős része nem is tekinti befektetésnek, hanem esetleg éppen fogyasztásnak, stb. A kvantitatív közgazdaságtan tulajdonképpen nem sokat tud kezdeni az emberi tőkével, legfeljebb a munkaerő költségeit kezeli szakszerűen. Másoldalról fennáll az a felismerés, hogy az ember az üzleti élet számára erőforrás, a kvalifikálásnak hozama van, a tehetség érték, stb.

Hasonló példa az értékképzés, az értékalkotás. A klasszikus közgazdasági gondolkodás érték alatt pénzt, árut, árat, javakat, tárgyasultságot értett. Ma értéknek tekintik a goodwillt, a kreativitást, az innovációt, a tradíciót, stb. még akkor is, ha ezeket csak laza üzletértékelések mérik. Az árfolyamok alakítása sokszorta véletlenszerű, varázslat jellegű, spekulatív, még a tőzsdeguruk sem mehetnek mindig biztosra, számításaik szubjektív elemekkel tarkított.

Ezek és hasonló példák azok, amelyek rámutatnak az egzakt módszerek mellett a soktényezős elmélkedések létjogosultságára.

8. Végezetül a közgazdászok egy törekvésének megváltozásáról szólok. A társadalom, kivált az üzleti közösségek azt várják a közgazdáktól, hogy cselekvési normákat adjanak. Ugyanakkor, mint a korábbiakban rámutattam, ezek gyakran esetlegesek, bizonytalanok, sokkalta inkább választási alternatívák, mintsem magatartási vagy eljárási elképzelések.

Ezt a megállapítást tapasztalatok alapján lehet tenni. Jószerint mindenféle üzleti vagy nemzetgazdasági konfliktus megoldására számtalan javaslattal állnak elő a tudós koponyák. Korunkban éljük át, hogy a szocializmusból a kapitalizmusba vezető átmenet /ahogy ezt becézik/ vezénylésére milyen sokféle közgazdasági nézetet vonultattak fel. Hasonlóan színes kavalkád övezi a privatizációt vagy az eladósodási válságo-

kat. A politika persze igyekszik kiragadni egy megoldást és azt képviselni, azonban már csak a sok ellenvélemény hallatán is gyanakodni lehetne, hogy nem mindig az a változatot ragadják meg, amit a szakma támogatna, ha egyáltalán lenne azonosítható szakmai közvélemény.

Mi várható akkor a közgazdáktól, ha egy értelmű megoldások aligha. Ezt a dilemmát úgy is nevezik, mint az előírni vagy leírni típusú kérdést, azaz egy tudomány, jelen esetben a közgazdaságtudomány szerepe vajon az, hogy előírjon magatartási szabályokat, vagy ezzel ellentétben leírjon, bemutasson jelenségeket, összefüggéseket. Az emberek hajlamosak arra, hogy előírásokat várjanak, azaz tanácsokat arra, hogy mit kell csinálni. Ezt az elvárást, várakozást csak alátámasztják azok, akik szívesen fogalmazznak meg ilyen tanácsokat. Ezzel azt a látszatot keltik, hogy ez is hozzátartozik a tudományos szerepkörhöz. Ezek a szakértők többnyire a politika szolgálatába sodródnak, mert a tapasztalatok szerint csak ritka kivételeknek sikerül függetlennek maradniuk. A tanácsokat megfogalmazó közgazdák többnyire kormányzati vagy politikai irányzatok szóvivői vagy képviselői lesznek, nem ritkán akár apologetikusai. Így pl. elegendő egy párt nevét kiejteni, és a közélet ismerői már tudják, hogy a képviselőtében megszólaló közgazdák nagyjából milyen állásponton vannak. Lehet persze az is, hogy a közgazdák hasonló véleményt valló csoportjai formálják a pártpolitikákat, de hát végül is ez is azonos helyzetet teremt, mintha fordítva lenne.

Közgazdák más csoportjai nem akarnak tanácsokat adni, munkájuk arra koncentrál, hogy feltárják: valamely intézkedésnek melyek lesznek a hatásai. Személyes véleményem az, hogy noha ezek az elemzések is befolyásoltak lehetnek a politikától, de mégis függetlenebb, objektívebb véleményalkotást tesznek lehetővé. A közgazdász társadalomban lassan elterjed az a gyakorlat, hogy a valós világ jelenségeinek elemzésében a hatásvizsgálatokra, az összefüggések bemutatására törekednek és a szakma elitje nem kötődik konkrét kormányzati vagy politikai szerepekhez. A szorosan vett üzleti problémákkal foglalkozó szakemberek pedig a politikai és más társadalmi befolyásokat kalkulációs tényezőként igyekeznek számításba venni.

Jelen írás bevezetőjében említettem, hogy a közgazdaságtan mintha két-felé vált volna: az elméleti tudósok vették át az alapkutatók szerepét, az üzleti világ szakemberei viszont konkrét beavatkozási technikákat fejlesztettek ki. A közgazdaságelmélet fejlődésében ez azt is eredményezte, hogy az elméleti szakértők vállalják a gazdaság leírását, elemzését, boncolgatását, a gyakorlati alkalmazók pedig cselekvési ajánlásokat és azok hatásvizsgálatait részesítik előnyben. Az alapkutatások és az alkalmazott kutatások érzékelhetően távolodnak egymástól. Ugyanakkor az igazán tekintélyes közgazdák még mindig képesek alapvető megállapításait, kutatási eredményeiket és felismeréseiket a gazdasági élet számára akár közvetlenül is hasznosíthatóvá tenni.

6. Összefoglalás

Írásomban megkíséreltem áttekinteni azokat a változásokat, melyek a közgazdaságtanban olyan méreteket öltöttek, hogy bátran beszélhetünk e tudomány megváltozásáról, új paradigmájáról. A legfontosabbnak tallált elmozdulásokat a következőkben foglalom össze:

JELLEMZŐK	MAI ÁLTALÁNOS FELFOGÁS	ÚJ ÉRTELMEZÉS
Tudomány jellege	Társadalomtudomány, mely az emberek közti gazdasági viszonyokat tanulmányozza	Társadalomtudomány, mely a társadalom és a gazdaság viszonyát tanulmányozza
Hatás a gazdaság természetére	Megmagyarázni megváltoztatni	Megismerni, megérteni
A fenntartható fejlődés értelmezése	A feltételeket kell megteremteni	A hatások összhangját, harmóniáját kell elérni
Magasokú szükségletek kielégítése	Növekvő fogyasztás	Fogyasztás és más szükséglet kielégítések összehangolása
Jobb erőforrás kihasználás	Felesleges kapacitások felszámolása	Felesleges kapacitások konverziója
A gazdaság és a jólét viszonya	A jólét alapja a gazdasági fellendülés	A gazdaság a jólétnek egy forrása
Kutatási módszerek	Egzaktság, kvantifikálhatóság	Holisztikus értelmezés, kvalitatív minősítés
A közgazdák hasznossága	Normatív ajánlásokat tesznek	Hatásokat mutatnak be

A közgazdaságtudomány új társadalmi szerepet kapott az elmúlt időkben. Alap kutatásai az egész társadalom működési mechanizmusait segítenek megérteni, túllépnek a gazdaság szűk határain. Ez mintegy elismerése annak, hogy a gazdaság alapvető, meghatározó szerepe a társadalomformálás, nem indokolt azt csak a jólétre, a fogyasztásra vagy a növekedésre korlátozva értelmezni. A közgazdaságtan alkalmazott kutatásai és praxisa ugyancsak túllép a szűkebb gazdaságirányítási vagy üzleti életi problémákon, kiterjeszti hatását a környezet, a fejlődés, a kultúra, az etika, a család és egy sor más olyan területre, ahol korábban a közgazdák nem sokat kerestek, sőt sokan úgy vélték, nincs is ott keresni valójuk. Hát ez is megváltozott.